

Libya'ya Askeri Müdahale ve Uluslararası Hukukta Yeniden İnşa Sorumluluğu*

Military Intervention in Libya and Responsibility to Rebuild in International Law

Ali Osman KARAÖĞLU**

ABSTRACT

The Arap Spring which is rendered as the landmark event of the year 2010 spread its impact on Libya in the immediate aftermath of its emergence. After having led their lives under the government of Colonel Muammar Gaddafi for 42 years, the Libyan people rose in rebellion and in return, Regime forces resorted to use of force to quell the rebellion. International Community felt convinced that especially the occurrences in Benghazi had led to humanitarian crisis on a large scale and thereupon took action. To this end, International Community decided to impose sanctions on Libya pursuant to resolution no.1973 of the United Nations Security Council (UNSC) and emphasised on Libya's utmost responsibility to protect its own population. The report on Responsibility to Protect submitted to UN in 2001 under the leadership of Canada firmly underlines that the states failing in protecting their own populations might be exposed to intervention of international community if UNSC adopts a resolution thereon. The aforementioned report prescribes that international community is responsible to prevent, react and rebuild pursuant to its responsibility to protect arising out of international law. In this context, the responsibility to rebuild stands for restoring resilience of a state that is intervened. Nevertheless, this fundamentally constitutes the most neglected sort of responsibility. Driven by the case of Libya where the doctrine of Responsibility to Protect was applied, this study aims at analysing Libyan intervention from the view of international law and additionally indicating accomplishment of rebuilding practices. In this respect, first of all, the meaning and scope of the doctrine of responsibility to protect will be examined in the light of international law, and thereafter how this doctrine was implemented in the case of Libya will be elaborately explained. In the following sections, we will hold a discussion upon to what extent the responsibility to rebuild was realized aftermath of intervention in Libya which ended up in security crisis and economic collapse.

Keywords: Libya, international law, responsibility to protect, *Jus Post Bellum*, responsibility to rebuild, UN, NATO.

* Makale gönderim tarihi: 08.05.2019, Makale kabul tarihi: 18.06.2019, Ali Osman Karaoğlu, "Libya'ya Askeri Müdahale ve Uluslararası Hukukta Yeniden İnşa Sorumluluğu", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2019, s. 199-223.

** Arş. Gör. Dr.; Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı.
İletişim: karaogluhukuk@gmail.com.

Giriş

17 Aralık 2010 günü Tunuslu Muhammed Buazizi adlı bir seyyar satıcının, Tunus'un yolsuz rejiminin kurbanı olduğu gerekçesiyle, kendini ateşe vermesi aynı zamanda Arap dünyasını da ayağa kaldırmış ve "Arap Baharı" adı verilen bir dizi devrimin gerçekleşmesine önayak olmuştur. Tunus'ta başlayan protestolar, zaman içerisinde diğer Arap devletlere de yayılmış ve Ortadoğu'da uzun yıllar kök salmış despotik rejimlere karşı gösteriler başlamıştır. Şubat 2011'de Libya'ya sığırayan devrim ateşi Muammer Kaddafi'ye karşı şiddetli gösterilere sahne olmuştur. Kaddafi rejimi tarafından göstericilere sert bir şekilde karşılık verilmiş ve protestoya katılanların ölümü göze aldığı söylenmiştir.¹ Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) öncelikle 1970 sayılı karar ile Libya'da devam eden şiddetin durdurulmasını, Libya yönetimince gerekli önlemlerin alınmasını ve insan haklarının korunmasını, yabancılara ve mülkiyetlerine zarar verilmemesini, medya üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını, insani yardımlara izin verilmesini talep etmiştir.² BMGK, kararlarına uyulmamasının ardından, 1973 sayılı kararı almış ve üye devletlerce Libya'da askeri müdahale de dahil tüm önlemlerin alınmasına izin vermiştir. Kararda Libya hava sahası uçuşa yasak bölge ilan edilmiş ve ardından NATO öncülüğündeki koalisyon güçleri Libya'ya askeri müdahalede bulunmuştur.³ Hem 1970 sayılı hem de 1973 sayılı BMGK kararı genel itibarıyla Koruma Sorumluluğu Doktrini (Responsibility to Protect) ile gerekçelendirilmiştir.⁴

Çalışmamız öncelikle Libya'ya karşı gerçekleştirilen uluslararası müdahalenin gerekçesi olan Koruma Sorumluluğu Doktrini üzerinde duracaktır. Bu anlamda kavramın kökenleri ve uluslararası hukukta kuvvet kullanmanın meşru sayıldığı durumlar ile mukayeseli bir biçimde ortaya konacaktır. Daha sonrasında, Kaddafi rejiminin devrilmesi gibi, uluslararası müdahale yoluyla rejim değiştirilmesinin hukuki meşruiyeti benzer olaylar ile mukayeseli olarak tartışılacaktır. Çalışmanın sonunda ise Libya'nın yeniden yapılandırılmasında uluslararası aktörlerin rolü, koruma sorumluluğunun da bir parçası olan, yeniden inşa sorumluluğu perspektifinden incelenecektir. Bu anlamda savaş sonrası hukuk (*jus post bellum*) ve işgal hukuku parametreleri değerlendirilecek

1 H. Teimouri, S. P. Subedi, "Responsibility to Protect and the International Military Intervention in Libya in International Law: What Went Wrong and What Lessons Could Be Learnt from It?" *Journal of Conflict and Security Law*, Vol.23, Issue 1, 2018, s.5-6.

2 UNSC Resolution No.1970, 26 Şubat 2011, s.2, parag.16/1 ve 16/2-a-b-c-d. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1970\(2011\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1970(2011))

3 UNSC Resolution No.1973, 17.03.2011, s.3, parag.22/4-5. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973\(2011\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973(2011)) (27.03.2019).

4 Bakınız UNSC Res.1970, s.2, parag.9 ve UNSC Res.1973, s.1, parag.3.

ve geçiş dönemi adaleti sağlanmaya çalışılırken (transitional justice) Libya'nın ne tür zorluklarla karşılaştığı izah edilecektir.

I. Koruma Sorumluluğu Doktrini

1990'lerde Bosna ve Ruanda'da yaşanan soykırım düzeyindeki ağır insan hakları ihlallerini Birleşmiş Milletler (BM) önleyememiş ve yaşanan çatışmalar yüzbinlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Kosova'da da benzeri bir durumun oluşmaması için BM azami çaba göstermiş ancak çözüm arayışları çok tartışmalı olan NATO'nun müdahalesi ile sonuçlanmıştır. 1999 yılında BM Genel Kuruluna, yıllık rapor sunumu vesilesiyle, hitap eden dönemin genel sekreteri Kofi Annan insanlığın güvenliği ve gelecek yüzyılda bu güvenliğin nasıl korunacağına dikkat çekmiş devletleri, ortak insanlık değerlerini birlikte koruyacak bir mekanizma arayışına davet etmekteydi. Annan'a göre "eğer insancıl müdahale devletlerin egemenliğine kesin olarak bir saldırı teşkil ettiğinden dolayı kabul edilmiyorsa o zaman Ruanda veya Srebrenica'da olduğu gibi ortak insanlık değerlerimizi hedef alan ağır ve sistematik insan hakları ihlallerine nasıl karşılık vereceğiz?".⁵ Bu anlamda Annan, uluslararası hukuka belirli ortak değerleri koruma görevi yüklemek istemekteydi.

Annan'ın çağrısı üzerine Kanada Hükümeti tarafından Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (ICISS) kurulmuş ve 2001 yılında "Koruma Sorumluluğu" adlı bir rapor hazırlamıştır. Rapor temel itibariyle devletlerin egemenlik yetkisinin sadece dış müdahaleden bağımsızlık sağlamadığını aynı zamanda ülkesinde yaşayan insanları koruma sorumluluğu yüklediğini de belirtmektedir. Rapora göre devletin kendi sınırları içerisinde yaşayan vatandaşları koruma sorumluluğu vardır (sovereignty as responsibility).⁶ Devlet bu sorumluluğunu yerine getirmekte acziyete düşer veya isteksiz davranırsa ya da bizatihi devletin kendisi insanlık dışı eylemlerde bulunur ise bu durumda uluslararası toplumun egemenliği tamamlayıcı rolü devreye girer. Uluslararası toplum bu aşamada üç katmanlı bir sorumluluk üstlenir: birincisi, önleme sorumluluğu (responsibility to prevent) yoluyla devlete gerekli uyarılar yapılır ve

5 K. Annan, *We the Peoples: The Role of the United Nations in the 21st Century*, United Nations Publications, 2018, s.48.

6 Sorumluluk olarak egemenlik kavramı ilk kez Francis Deng tarafından kullanılmıştır. Deng'e göre insani müdahalenin meşruiyetini ortaya koymak için 1990'lı yıllar boyunca Ruanda, Somali, Sudan gibi Afrika ülkelerinin pratiklerine bakmak gerekir. Zira bu ülkeler insani yardım taleplerini reddetmiş ve neticede binlerce insanın ölümüne yol açan felakete sebep olmuşlardır. Bu nedenle, artık böyle devletlerin sorumlu bir egemenlik anlayışına sahip olmadığı ve onların egemenliklerini korumanın anlamsızlaştığı söylenebilir. Böyle bir durumda politik, ekonomik ve askeri yaptırımlar kullanmak ve bu yolla BM yardımının geçişine imkân sağlamak meşru hale gelir. Bakınız: F. M. Deng, "From 'Sovereignty as Responsibility' to the 'Responsibility to Protect'", *Global Responsibility to Protect*, Vol.2, No 4, 2018, s.353-370.

önlemler alınır. İkincisi, karşılık verme sorumluluğu (responsibility to react) gereği askeri yaptırım kararı alınır ve ilgili devletin, egemenlikten kaynaklanan sorumluluğuna uygun davranması sağlanır. Üçüncüsü, yeniden inşa sorumluluğu (responsibility to rebuild) kapsamında müdahale sonrası etkin yönetime dair işler yürütülür ve devletin kendini yeniden yapılandırması için gerekli tedbirler alınır.⁷

Önleme sorumluluğu devletlere insani kriz konularında yardımcı olmayı, diplomasi yürütmeyi ve gerekli ise baskı kurmayı amaçlamaktadır. Önleme başarısız olursa karşılık verme sorumluluğu gereği askeri yaptırıma başvurulabilir. ICISS komisyonu raporu askeri müdahale kararının alınabilmesi için altı kritere dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kriterler; haklı neden, haklı amaç, son çare, orantılı araçlar, makul beklentiler ve haklı otoritedir. Komisyona göre haklı neden; soykırım kastı olsun ya da olmasın yüksek derecede can kaybı, terör veya uluslararası savaş ya da iç savaştan kaynaklanan savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçların işlenmesidir. Böyle bir durum devletin ihmalden, acziyetinden ve isteksizliğinden (unable and unwilling state), kastından ya da başarısızlığından (failed state) kaynaklanabilir.⁸ Komisyon haklı neden kriterini ortaya koymanın kolay olmadığını belirterek aktüel kanıtlara göre askeri yaptırım kararının alınması gerektiğini belirtmektedir. Haklı neden şartının kanıtları BM misyonları ya da Kızıl Haç Komitesi gibi kuruluşlarca raporlanabilir.⁹

Komisyona göre haklı amaç insan hayatının korunmasıdır. Rejim değiştirmek koruma sorumluluğunun amacı olamaz, sadece rejim eğer kendi halkına zarar veriyorsa bu kararı verme kapasitesi azaltılabilir ki bu durum da her olaya göre değişebilir. Öte yandan, amacın gerçekleşmesi için ülkenin işgali kaçınılmaz hale gelirse ilgili bölge objektif olarak ve asıl egemenine teslim edilmek amacıyla yönetilmeli veya bölge BM geçici misyonuna devredilmelidir. Haklı amaç içerisine müdahale eden devletlerin ekonomik ve politik menfaatlerinin karışması da mümkündür. Hatta BMGK kararı ile dahi alınsa böyle bir du-

7 International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), *Responsibility to Protect*, International Development Research Centre Publications, Ottawa, 2001, s.19-47.

8 Acziyet veya başarısızlık bazı kaynaklarda birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Ancak acziyet daha çok “aciz ve isteksiz devlet” (unable and unwilling state) doktrini için kullanılırken başarısızlık daha çok “başarısız veya çöken devlet” (failed or collapsed state) doktrini için kullanılmaktadır. Belirtmek gerekir ki her iki doktrin de uluslararası toplum tarafından tam olarak benimsenmemiş ve uluslararası hukuk kuralı haline gelememiştir. Temel tartışmalar için bakınız: C. Martin, “Challenging and Refining the “Unwilling or Unable” Doctrine”, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 52, No. 2, 2019, s.1-75; J. Yoo, “Fixing Failed States”, *California Law Review*, Vol.99, 2011, s.95-150.

9 ICISS, s.32-35.

rumun oluşmaması imkan dahilinde olmamaktadır. Tüm risklerine rağmen müdahale edildiğinde mülteci akınının veya terörün önüne geçilmeli, uyuşturucu ya da insan ticaretine izin verilmemelidir. Öte yandan müdahale son çare olmalıdır. Önleme sorumluluğu kapsamında bütün diplomatik ve ekonomik çareler hayata geçirildikten sonra karşılık verme sorumluluğuna geçilmeli, askeri yaptırıma başvurulmalıdır.¹⁰

Orantılı araçlar kriterine göre askeri hareketin planı, kapsamı, süresi ve yoğunluğu insani amacı gerçekleştirecek düzeyde olmalıdır. Daha açık ifadeyle askeri hareketin tüm araçları ancak hedeflenen amacın gerçekleşmesini sağlayacak oranda kullanılmalıdır. Makul beklentiler kriterine göre ise askeri hareketin yapılabilmesi için mantıklı ve makul oranda başarı şansı olmalıdır. Eğer insani kriz askeri müdahale ile çözülemeyecekse ya da askeri müdahale daha kötü neticelere yol açacaksa bu yola başvurulamaz.¹¹ Raporda geçen en tartışmalı kriter belki de haklı otoritedir. Komisyon askeri yaptırım kararını BM Andlaşması'nın VII. Bölümü çerçevesinde uluslararası barışı ve güvenliği korumakla görevli olan BM Güvenlik Konseyi'nin alması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca BM Andlaşması VIII. Bölümde de BMGK'nın onayının alınması şartıyla bölgesel örgütlerin askeri müdahalede bulunabileceğini bildirmektedir. Öte yandan rapor BM Genel Kurulu'nun da "Barış İçin Birlik" (Uniting for Peace)¹² kararı uyarınca belirli durumlarda askeri yaptırım kararı alabileceğinden söz etmektedir. Kararı alacak otorite kavramını biraz daha geniş incelemek gerekir.

Bilindiği üzere BM Andlaşması'nın 2/4 maddesi "her devletin diğer devletlerin toprak bütünlüğü ya da politik bağımsızlığını hedef alan kuvvet kullanma ya da kuvvet kullanma tehdidinden kaçınması gerekir" hükmüyle devletler arasında uyumsuzlukların silahlı güç kullanarak çözümlenmesini yasaklamıştır. Maddenin ihlali halinde doktrinde "saldırı suçu"nun (crime of aggression) oluşacağı kabul edilmektedir.¹³ BM Andlaşması'na göre kuvvet kullanma yasağı-

¹⁰ ICISS, s.35-36.

¹¹ ICISS, s.37-38.

¹² 1950 yılında Kore Savaşı hakkında alınan 377 sayılı Barış İçin Birlik Kararı'na (Uniting for Peace Resolution) göre BM Güvenlik Konseyi veto hakkından dolayı kitlenir ve asli görevi olan barışı ve güvenliği koruma vazifesini yerine getiremez ise BM Genel Kurulu gerekli önlemleri almak üzere acil toplantıya çağrılabilir. BM Genel Kurulu, 377 sayılı kararı ile Kore sorunu hakkında, barışı ve güvenliği korumakla görevli olan Güvenlik Konseyi'nin, veto hakkı nedeniyle bu görevi yerine getiremediğine ve bu nedenle Genel Kurul'un yetkisinin doğduğuna hükmederek askeri yaptırım kararı almıştır. Bakınız: UNGA Resolution No. 377, 3 Kasım 1950, parag.1. [https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/55C2B84DA9E0052B05256554005726C6\(12.06.2019\)](https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/55C2B84DA9E0052B05256554005726C6(12.06.2019)).

¹³ M. P. Scharf, "Universal Jurisdiction and the Crime of Aggression". *Harvard International Law Journal*, Vol.53, Number 2, 2012, s.360.

nın iki istisnası vardır. Birincisi BM Andlaşması'nın VII. Bölümü çerçevesinde uluslararası barış ve güvenliğin korunmasından sorumlu Güvenlik Konseyi kararıyla askeri yaptırım kararı alınması, ikincisi de BM Andlaşması 51. maddesi uyarınca meşru müdafaa (self-defense) hakkıdır. Ancak meşru müdafaa hakkında dahi bu hakkı kullanan devletin aciliyetle durumu Güvenlik Konseyi'ne bildirmesi gerektiği ve hakkını ancak Güvenlik Konseyi gerekli tedbirleri alana kadar kullanabileceği düzenlenmiştir. Bu nedenle diyebiliriz ki kural olarak uluslararası hukukta kuvvet kullanmanın yolu Güvenlik Konseyi'nden geçmektedir.¹⁴ Stahn'a göre ICISS raporu esasen müdahale hakkı kapsamında tartışılan insancıl müdahale kavramını sorumluluk ile birleştirerek retorik değiştirmekten başka bir şey yapmamıştır. Ancak komisyonun egemenliği bir sorumluluk olarak tespit etmesi ve uluslararası toplumun müdahalesini tamamlayıcı olarak kabul etmesi önemli katkılar olarak karşımızda durmaktadır.¹⁵ Kanaatimizde de koruma sorumluluğu bir uluslararası hukuk kuralı oluşturmaktan çok BMGK'yı belirli durumlarda müdahaleye teşvik edecek ve veto hakkının kullanılmasını engellemeye yarayacak bir gerekçe oluşturmayı amaçlamaktadır.

Koruma sorumluluğu doktrini 2005 yılında BM Dünya Zirvesi sonuç bildirgesinde devletlerce teyit edilmiştir. Sonuç bildirgesinin 138 ve 139. paragraflarında her devletin kendi halkını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar'a karşı koruma yükümlülüğü altında olduğunu altı çizilmiştir.¹⁶ Buna göre "her devlet bu sorumluluğunu yerine getirecek ve getirmesi için uluslararası toplum tarafından BM yoluyla desteklenecektir. Uluslararası toplum BM yoluyla BM Andlaşması'nın VI. ve VII. Bölümleri uyarınca her türlü politik, ekonomik ve askeri önlemi almaya yetkilidir. Devletler olarak Güvenlik Konseyinin askeri yaptırım kararlarına uyulacak ve bölgesel örgütlerle işbirliği içerisinde olunacaktır."¹⁷ ICISS komisyonunda yer alan Evans devletlerin insancıl müdahale pratiklerini eleştirmiştir. Evans, devletlerin her seferinde "bir daha asla" (never again) sloganı etrafında taahhütler verdiğini ancak Ruanda'da, Bosna'da veya Darfur'da olduğu gibi başarısızlıkların devam ettiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle yazara göre bu alanın koruma sorumluluğu

14 C. Gray, *International Law and Use of Force*, Oxford University Press, 3. Bası, 2008, s.114-126.

15 C. Stahn, "Responsibility to Protect: Political Rhetoric or Emerging Legal Norm", *The American Journal of International Law*, Vol.101, No.1, 2007, s.99-120.

16 UNGA Resolution, No. 60/1, 25 Ekim 2005, parag.138-139. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf (12.06.2019).

17 S. F. Gagro, "The Responsibility to Protect (R2P) Doctrine", *International Journal of Social Sciences*, Vol. 3/1, 2014, s.61-77.

çerçevesinde özenli bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.¹⁸ Esasen koruma sorumluluğu uluslararası toplumun da sorumluluğunu yerine getirebilmesi için BMGK'nın sorumlu davranması gerektiğini vurgulamaktadır.

II. Yeniden İnşa Sorumluluğu

Koruma sorumluluğu doktrini üçüncü aşama olarak devletlere yeniden inşa sorumluluğu yüklemektedir. Müdahale eden devletler barışın kalıcı olması, iyi bir yönetimin kurulması (good governance) ve sürdürülebilir kalkınmanın (sustainable development) sağlanması için gerekli taahhütleri vermekle yükümlüdür. Yerel idare ile işbirliği içerisinde hareket edilerek kamu güvenliği ve düzeni yeniden tesis edilmeli, kademeli bir şekilde egemenlik tekrar ülkesel otoriteye devredilmelidir. Komisyona göre devletlerin pratiğinin en zayıf olduğu alan yeniden inşa alanıdır. Müdahale eden devletler bu alanda genel itibarıyla üzerine düşen sorumluluğu tam olarak yerine getirmemekte veya önceki hükümet ile benzer problemler ile mücadele etmekten ötürü getirememektedir. Bu nedenle askeri müdahaleyi yapan devletlerin mutlaka bir müdahale sonrası planı yapmış olmaları gerekir. Planın öncelikli amacı askeri müdahaleye zemin hazırlayan şartların bir daha oluşmaması için gerekli olan ortamı sağlamaktır.¹⁹ Kanaatimizce yeniden inşa sorumluluğu, uluslararası hukukçular tarafından tartışılan *jus post bellum* kavramını²⁰ genişleten ve detaylandıran bir işleve sahiptir. Bu anlamda *jus post bellum* kavramı temel olarak barışın kalıcı olabilmesi için gerekli olan hukuki önlemlerin alınmasını ifade ederken yeniden inşa sorumluluğu aynı amaca sahip olmakla birlikte daha detaylı önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yeniden inşa sorumluluğu kapsamında barışın inşası için dikkat edilmesi gereken en önemli üç alan güvenlik, ekonomik kalkınma ve adaletin tesisidir. Askeri müdahalede bulunan devletler öncelikle halkın güvenliğini tesis etmeli, gruplaşmalar ve intikam hareketlerinin önüne geçmelidir. Bu anlamda karşılaşılabilecek en önemli güçlüklerden biri çatışan grupların silahsızlandırılması ve topluma yeniden entegrasyonunun sağlanmasıdır.²¹ İkinci en önemli sorun ise polis gücünün tekrar oluşturulmasıdır. Nitekim askeri müdahale sonrası karşı-

18 G. Evans, "From Humanitarian Intervention to the Responsibility to Protect", *Wisconsin International Law Journal*, Vol.24, No.3, 2006, s.703-722.

19 I. Winkelmann, "Responsibility to Protect", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 2010, s.5-9.

20 Jus Post Bellum kavramının uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi hakkında bakınız: E. Brabandere, "The Concept of Jus Post Bellum in International Law: A Normative Critique", Ed.: C. Stahn, J. S. Easterday, J. Iverson, *Jus Post Bellum: Mapping the Normative Foundations*, Oxford University Press, New York, 2014, s.123-177.

21 ICISS, s.40, parag.5.8.

laşılan en büyük eleştirilerden biri askeri varlığın polis hizmetlerini karşılamak için çok sert yöntemler kullanması ve halk ile iletişimi sağlayamamasıdır. Müdahale eden askeri kitlenin varlığının geçici olabilmesi için devletlerce gerekli planların hazırlanarak yerel polis gücünün ve müdahale edilen ülkenin askeri gücünün tekrar oluşturulması gerekir. Aksi halde insani kriz tekrar nüksedebilir ve çekilme sonrası ülkenin bütünlüğü zarar görebilir.²²

Müdahale eden devletler ülkenin ekonomik olarak yeniden inşası ve sürdürülebilir bir şekilde kalkınması için de gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. Bu anlamda sadece masada kurgulanan planlar ya da hukuki olarak alınan önlemler değil aktüel olarak kamu ve özel sektörün sürece dahil edilmesi yoluyla ekonomik kalkınma gerçekleştirilmelidir.²³ Yeniden inşanın bir diğer önemli ayağı adalet hizmetlerinin yeniden tesisidir. İnsani krizden dolayı mahkemeler durmuş veya bağımsızlığını kaybetmiş olabilir. Bu anlamda insan haklarının hukuk düzenince korunabilmesi ve insani krize neden olan suçluların yargılanabilmesi için işleyen bir adalet sistemine ihtiyaç vardır. Özellikle ceza hukuku sisteminin hızlı bir şekilde tesis edilmesi elzemdir.²⁴ Ceza adaleti hem ulusal mahkemeler tarafından hem de gerektiğinde uluslararası mahkemeler tarafından tesis edilebilir. Nitekim Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi bu anlamda her iki devlette yaşanan insani krizlerin oluşmasında katkısı olan ve soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ya da insanlığa karşı suçlardan sorumlu olan kişilerin yargılanması için BM Güvenlik Konseyi'nce kurulmuştur.²⁵ Seibert-Fohr'a göre adaletin sağlanması sadece mahkemelerin yeniden tesisi değil aynı zamanda etnik veya dini azınlıkların haklarının verilmesi, mültecilerin geri dönüşü için tanınacak ayrıcalıklar, mülkiyetin adil paylaşılması veya ayrımcılığın azaltılması, rüşvetin ortadan kaldırılması gibi bir dizi işlem ve eylemi kapsar. Kapsamlı yapılanma temel itibarıyla bir dizi kanunların veya olağanüstü hal kararlarının varlığını da gerektirebilmektedir.²⁶ Geçiş dönemi adaleti (transitional justice) olarak adlandırılan bu tür uygulamaları Libya özelinde sonraki bölümlerde inceleyeceğiz.

22 ICISS, s.41, parag.5.10, 5-11 ve 5-12.

23 ICISS, s.42-43, parag.5.19, 5-20 ve 5-21.

24 ICISS, s.41-42, parag.5.13 ve 5-14. Yeniden inşa sorumluluğu hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca bakınız: Bellamy, A. J., *A Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities*, Polity Publishing, 2009, s.167-195.

25 A. Cassese, "The Legitimacy of International Criminal Tribunals and the Current Prospects of International Criminal Justice", *Leiden Journal of International Law*, Vol.25, Issue 2, 2012, s.491-501.

26 A. Seibert-Fohr, "Transitional Justice in Post-Conflict Situations", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 2015, s.2-9.

III. Libya Müdahalesi ve Koruma Sorumluluğu

İktidara karşı protestoların başladığı andan itibaren Kaddafi rejiminin birkaç gün içerisinde düşeceği zannedilmiş olsa da rejim güçleri kısa süre içerisinde göstericilere karşı sert müdahalelerde bulunmuş hatta hava saldırıları yoluyla protestoları kanlı bir şekilde durdurmaya kalkmıştır. Bunun üzerine BMGK 1970 sayılı kararı ile güç kullanımına son verilmesi, insan hakları ihlallerinin durdurulması ve suçluların yargılanması talep edilmiştir. Bu anlamda Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcısı'na Libya olayları hakkında yetki verilirken BM tarafından da bir izleme komisyonunun kurulması öngörülmüştür. Kaddafi rejimi ise uyarıları dikkate almamış ve muhalif göstericilere karşı olan tutumunu devam ettirmiştir. Rejimin özellikle Bingazi halkına karşı olan tehditkâr tavrı uluslararası toplumu tekrar harekete geçirmiştir. BMGK bu defa 1973 sayılı karar ile BM Andlaşması'nın VII. Bölümü çerçevesinde yaptırım kararı almış, üye devletlerin askeri yaptırım yoluyla uçuşa yasak bölge oluşturarak sivilleri korumasını, ekonomik ambargo ve silah ambargosu dahil her türlü önlemin alınmasını istemiştir. Ayrıca Libya otoritelerine ait para ve malların da dondurulması kararlaştırılmıştır. Kararın gerekçesi olarak giriş kısmında Libya devletinin kendi halkını koruma sorumluluğunun bulunduğu ancak hükümet güçlerinin sivillere karşı gerçekleştirdiği eylemlerin insanlığa karşı suçlara vücut verdiği belirtilerek daha önce kurulan ad hoc (geçici ve olaya özgü) araştırma komisyonu raporundaki bulgular delil kabul edilmiştir.²⁷ 1973 sayılı karar üzerine öncelikle Fransa daha sonrasında ise ABD, Fransa, Kanada, İtalya ve İngiltere öncülüğündeki devletler Libya'yı bombalamaya başlamış, kısa bir süre sonra ise operasyon NATO kuvvetlerine devredilmiştir.

Libya müdahalesi koruma sorumluluğu doktrininin ilk iki aşaması olan önleme ve karşılık verme sorumluluğu açısından değerlendirildiğinde oldukça tartışmalı bir durum ortaya çıkmaktadır. Nitekim askeri müdahalenin öncesinde Libya devleti ile yeterince diplomatik müzakerelerde bulunulmamış, BM kararları olayların başlamasından çok kısa bir süre sonra ve etkili bir çözüm arayışı denenmeden alınmıştır. Türkiye gibi ülkelerin ateşkes ve diplomatik çözüm planları da dikkate alınmamıştır. Nitekim Fransa'nın 1973 sayılı kararın alınmasından itibaren 48 saat içerisinde Libya'yı bombardıman altına alması askeri müdahalenin doğrudan hedeflenen bir seçenek olduğu izlenimi uyandırmaktadır.²⁸ Böylesi bir durum askeri müdahalenin son çare ilkesine aykırı bir şekilde tüm barışçıl ve diplomatik yollar tüketilmeden yapıldığını göstermektedir.

27 UNSC Res.1973, 2011, s.1-8.

28 Bakınız: S. M. Bölme, U. Ulutaş, T. Özhan, M. Küçükkeleş, *Libya'da Dönüşüm Sancıları*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Ankara, 2011, s.25.

Askeri müdahale kararının alınması için gerekli olan diğer kriterlerden biri olan haklı neden kriteri de Libya olayı özelinde sorunlu görünmektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere koruma sorumluluğunun işletilebilmesi için büyük çapta insani kayıpların meydana gelmesi ve devletin bu kayıpları önleyememesi gerekmektedir. Libya'da başlayan olayların geneline bakıldığında esasen yoğun ve büyük miktarda sivil can kaybının veya barışı ve güvenliği tehdit edecek düzeyde bir mülteci akımının yaşandığını söylemek zordur. BM'nin daha önceki Somali müdahalesi ile karşılaştırıldığında Libya'daki can kaybı ve mülteci akını düşük düzeydedir. Uluslararası Ceza Mahkemesi Raporu'na göre sivil can kayıplarının oranı 700-900 arasındadır.²⁹ Öte yandan dikkat çekici bir diğer nokta ise 2012 tarihli BM İnsan Hakları Konseyi Raporu da Libya'da meydana gelen sivil can kayıplarının büyük oranda mevcut rejimin değil muhalif güçlerin eylemleri neticesinde meydana geldiğini tespit etmektedir.³⁰ Mısır'da meydana gelen Rabia eylemleri neticesinde Human Rights Watch örgütünün tespitine göre 817-1100 arasında sivil can kaybı yaşanmış ve bu kayıplar Mısır askeri güçlerinin siviller üzerine ateş açması neticesinde meydana gelmiştir.³¹ Mısır'da yaşanan olaylar neticesinde Libya'dakine benzer bir sürecin işletilmemesi, Libya müdahalesinin meşruiyetinin sorgulanmasına ve uluslararası hukukun temel kuralları arasında yer alan iç işlerine müdahale etmeme ilkesinin ihlal edildiği tartışmalarına yol açmıştır. Bu anlamda haklı amaç kriteri açısından bakıldığında, müdahalenin amacı insan hayatının korunmasından çok rejimin değiştirilmesi gibi görünmektedir.³² Nitekim Libya devletinin sivillere zarar verecek kabiliyetinin kalmadığı bir zamanda operasyon NATO tarafından 21 Eylül tarihinde 90 gün daha uzatılmış ancak Kaddafi'nin 20 Ekim'de öldürülmesinden kısa bir süre sonra 31 Ekim'de operasyon sona erdirilmiştir.³³

29 First Report of the Prosecutor of the International Criminal Court to the UN Security Council Pursuant to UNSCR 1970 (2011), International Criminal Court – Office of the Prosecutor, (04.05.2011), s.4.

30 Report of International Commission of Inquiry on Libya, UN Human Rights Council, UN Doc., A/HRC/19/68, (02.03.2012), s.56-87.

31 Egypt: Rab'a Killings Likely Crimes against Humanity, Human Rights Watch (HRW), 2014, s.2. <https://www.hrw.org/news/2014/08/12/egypt-raba-killings-likely-crimes-against-humanity> (20.03.2019).

32 Payandeh, M., "The United Nations, Military Intervention, and Regime Change in Libya", *Virginia Journal of International Law*, Vol.52, 2012, s.387.

33 Y. Sak, "Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 44, 2015, s.145.

IV. Libya'da Yeniden İnşa Sorumluluğu ve Geçiş Dönemi Adaleti

Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere koruma sorumluluğu doktrini uyarınca Libya'ya müdahale eden güçlerin aynı zamanda Libya'yı yeniden inşa etme sorumluluğu vardır. Yeniden inşa sorumluluğu silahlı çatışmaların tekrar yaşanmaması için veya müdahale sonrası çeşitli grupların kendi aralarında çıkabilecek çatışmaları önlemek için yapılması gerekenleri ve ülkenin yeniden refaha ve adalete kavuşması için uygulanacak reformları kapsar. Daha açık ifade ile koruma sorumluluğu doktrinin amacı kendi halkını koruyamayan bir devlete müdahale ederek devletin temel fonksiyonlarını yeniden inşa etmektir. Bu anlamda yeniden inşa sorumluluğu hem en zor hem de en çok ihmal edilen kısmı oluşturmaktadır. Nitekim 2005 tarihli BM Genel Kurul deklarasyonu da yeniden inşa sorumluluğundan daha çok önleme ve karşılık verme sorumluluğuna değinmektedir. Bu anlamda Major, resmi belgelerde özellikle yeniden inşa sorumluluğuna değinmekten kaçınıldığını iddia etmektedir.³⁴ Polis ve yargı teşkilatının yeniden işler hale getirilmesi, suçluların yargı önüne çıkarılması, ulusal güvenliğin sağlanması, yaşam ve mülkiyet hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerin korunması, çatışmalar nedeniyle yerlerinden edilen kimselerin güvenli bir şekilde dönüşünün sağlanması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması gibi hususlar yeniden inşa sorumluluğu kapsamında sayılabilir.³⁵ Yeniden inşa sorumluluğunun yerine getirilebilmesi için genellikle müdahale eden devletlerin öncülüğünde BM Misyonları kurulmakta ve sorumluluk BM'ye devredilmektedir. Nitekim Libya için de 16 Eylül 2011 tarihinde 2009 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı ile Birleşmiş Milletler Libya Destek Misyonu (UNSMIL) kurulmuştur. Kararın 12. Maddesinde BM Misyonu'nun görevleri şu şekilde sıralanmıştır: a) kamu düzeni ve güvenliğini yeniden kurmak, hukukun üstünlüğünü tesis etmek, b) kapsamlı ve kucaklayıcı bir siyasi diyalog yürütmek, ulusal mutabakatı desteklemek, anayasa yapım sürecini başlatmak ve seçimlerin yapılmasını sağlamak, c) kurumların hesap verilebilirliğini güçlendirerek ve kamu hizmetlerini restore ederek devlet otoritesini genişletmek, d) özellikle zayıf konumda olanlar başta olmak üzere insan haklarını korumak ve geliştirmek, geçiş dönemi adaletini desteklemek, e) ekonomik toparlanmanın sağlanması için ivedi adımlar atmak, f) uygun düştüğü ölçüde diğer iki taraflı ya da çok taraflı aktörler tarafından talep edilen destekleri koordine etmek.³⁶

34 J. Major, *The Responsibility to Protect: Intervention is Not Enough*, Graduate School of Advanced Military Studies, Kansas, 2013, s.59-68.

35 International Commission on Intervention and State Sovereignty, *Responsibility to Protect*, International Development Research Centre Publications, Ottawa, 2001 s.40-43.

36 UNSC Resolution No. 2009, 16 Eylül 2011, s.3. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2009%20%282011%29 (22.08.2018).

Kararda BM Misyonu'nun 3 aylık süre ile kurulduğu belirtilmiş ancak her yıl yeni BMGK kararları ile Misyon'un süresi uzatılmıştır.³⁷

2009 sayılı kararda ilk göze çarpan husus BM Misyonu'na yeniden inşa'dan ziyade dönüştürücü bir inşa misyonunun yüklenmiş olmasıdır. Karar çok geniş ve muğlak kavramlar kullanmış ve her ne olursa olsun, Dahl'ın öngördüğü bir biçimde, demokratik standartların sağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır.³⁸ Ancak çoğunluğu Müslüman olan Libya halkı uzun yıllar İslam Hukuku ve bazı alanlarda modern hukuk ile yaşamıştır. Kararda Libya toplumunun mevcut dinamiklerinin dikkate alınacağına dair bir ipucu bulunmamaktadır. Bu nedenle yeniden inşa kapsamında UNSMIL tarafından uygulanacak politikalar Batı merkezci politikalar olacak ve bu durum da çeşitli problemleri beraberinde getirecektir. Örneğin ulusal mutabakat metni olması beklenen bir Anayasa nasıl hazırlanacak? İnsan haklarının korunması nasıl mümkün olacak? Yargı hangi hukuk paradigması üzere inşa edilecek? 2009 sayılı karardan yola çıkarak bu soruların cevabına ulaşmak mümkün görünmemektedir. Nitekim Misyon'un süresinin her yıl uzatılması bizatihi sistemin başarılı bir şekilde çalışmadığını veya ağır aksak bir biçimde çalıştığını göstermektedir. Benzer şekilde 1999 yılında kurulan BM Kosova Misyonu (UNMIK) da, 9 yılı tek başına olmak üzere, toplamda ise 19 yıldır Kosova'da yönetim üzerinde söz sahibi olup sistemi yeniden kurgulamak için uğraşmaktadır. Her ne kadar Kosova en başarılı örnek olsa da günümüzde dahi BM Misyonu'nun tamamen yönetimi yerel güçlere devretmesi mümkün olamamıştır. Bu nedenle Kosova ve UNMIK kadar dahi yol kat etmemiş olan Libya Misyonu'nun daha uzun yıllar devam edeceği kanaatindeyiz.

UNSMIL öncelikle Libya'da kamu düzeni ve güvenliğini sağlayamamıştır. Libya halihazırda Somali vakasına benzer bir şekilde bölünmüş bir egemenliğe sahiptir. Her silahlı grubun yönettiği başka bir bölge mevcut olup genel itibarıyla hukuki güvenlik yoktur. Hatta DAESH (ISIL)'den ayrılanlar dahi Libya denklemine kendine yer bulabilmiştir. Yargı sistemi ise henüz istenilen düzeyde olmayıp zaman zaman yargı mensuplarının güvenliği konusunda da sıkıntılar yaşanmaktadır. Bingazi gibi bazı şehirlerde yargıçlar ve hatta yargı önünde tanıklık yapanlar dahi silahlı gruplar tarafından saldırıya uğramaktadır. Ekonomik yönden ise Libya, Kaddafi rejiminin düştüğü yıl düzleme yö-

37 BM Libya Misyonu'nun uzatılmasını öngören BMGK kararları şu şekildedir: 2022 (2011), 2040 (2012), 2095 (2013), 2144 (2014), 2238 (2015), 2323 (2016), 2376 (2017). Son olarak Misyon'un görevi 2434 (2018) sayılı BMGK kararı ile 15 Eylül 2019'a kadar uzatılmıştır.

38 R. A. Dahl, "What Political Institutions Does Large-Scale Democracy Require?", *Political Science Quarterly*, Vol.120(2), 2005, s.187-197.

nünde gelişim gösterse de gruplar arasındaki çatışmalar ve kamu güvenliğinin sağlanamamasından dolayı hızla düşüş eğilimi göstermiş, politik istikrarsızlık ekonomik istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir. Ülkenin temel gelir kaynaklarından biri olan Petrol üretimi ise günlük 1.5 milyon varil seviyelerinden 300 bin varil civarına kadar düşmüştür. Eğitim kurumları ve hastaneler insan kaynağı eksiğinden ötürü çalışamaz duruma gelmiştir. Bu anlamda finansal yardımdan ötesine ihtiyaç duyulmaktadır.³⁹ Öte yandan yabancı yatırımcılar da Libya'dan çekilmeye başlamış ve aralarında Türk müteahhitlik firmalarının da olduğu birçok firma doğrudan yatırımlarını bırakarak ülkeden çıkmak zorunda kalmıştır. Hilpold, *jus post bellum*'un (savaş sonrası hukuk) herhangi bir uluslararası müdahalenin ayrılmaz parçası olduğunu belirttiikten sonra uluslararası toplumun Libya'nın yeniden inşası hususunda yeterli çaba sarf etmediğini belirtmektedir. Yazara göre benzer bir durum olan Kosova'da güvenlik kısa sürede sağlanmış ve yeniden inşa sürecine geçilmiştir ancak Libya halihazırda her bölgenin ayrı mafyasının olduğu parçalı bir görünüm arz etmektedir. Kosova'da gösterilen yoğun çaba Libya için gösterilmemiştir. Bu durum da hızla Libya'yı hızla başarısız veya çöken devlet (failed or collapsed state) konumuna indirmiştir.⁴⁰ Kanaatimizce Kosova'da gösterilen çabanın Libya'da gösterilmemesinin bazı politik gerekçeleri sayılabilir. Zira Kosova müdahalesinden önce gerçekleşen Bosna soykırımı uluslararası toplumu, dönemin şartları gereğince, baskı altında hissetmeye itmişti. İkinci olarak Kosova'nın Avrupa'da olması nedeniyle Avrupa devletleri aleyhine oluşabilecek etkileri Libya'ya nazaran daha fazla olacaktı. Bu nedenle Kosova'nın yeniden inşasında Avrupa devletlerinin aktif katılımının rolü büyüktür. Öte yandan problemin tamamı elbette salt müdahaleci devletlerin eylemlerinden kaynaklanmamaktadır. Kosova'nın ve Libya'nın iç dinamikleri, sosyal yapısı ve siyasal konumu birbirinden farklıdır. Ayrıca Libya müdahalesine gelene kadar DAESH gibi küresel terör hareketlerinin bölgeyi kaosa sürüklemiş olması ve Arap Baharı gibi bir sürecin yaşanmasından sonra NATO müdahalesinin yapılması da yerel silahlı örgütleri cesaretlendirmiştir.

2009 sayılı BMGK kararı aynı zamanda geçiş dönemi adaletinin (transitional justice) uygulanması ve koordinasyonu görevini de UNSMIL'e yüklemiştir. Geçiş dönemi adaleti uygulamalarının temel amacı çatışma sonrası süreçte geçmiş yönetimin insan hakları ihlalleri ile hesaplaşmaktır. Bu anlamda ge-

39 E. Chorin, "NATO's Libya Intervention and the Continued Case for a Responsibility to Rebuild", *Boston University International Law Journal*, Vol.31, 2013, s.380-381.

40 P. Hilpold, "Jus Post Bellum and the Responsibility to Rebuild: Identifying the Contours of an Ever More Important Aspect of R2P", *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, Vol.6, 2015, s.304.

çiş dönemi uygulaması hem sisteme olan güveni tekrar tesis etmeyi hem de eski otoriter rejimce uygulanmış olan haksız uygulamaların neticelerini ortadan kaldırarak radikalleşmenin ve ihkak-ı hakkın önüne geçmeyi amaçlar.⁴¹ Bu anlamda geçmişin araştırılması için paneller ve araştırma kurulları oluşturulabilir, devlet arşivleri açılabilir, kayıp kişiler hakkında komisyonlar kurulabilir, hukuki düzenlemeler yapılarak haksız uygulamalardan mağdur olan kimselerin mağduriyeti giderilebilir ve bu tür olayların tekrar yaşanmaması için hukuksal reform yapılabilir. Geçiş dönemi adaletinin sağlanması için 2013 yılında Libya'da 29 No'lu Geçiş Dönemi Adaleti Yasası (Law No.29 of 2013 on Transitional Justice) kabul edilmiştir. Yasa temel itibariyle; sistematik insan hakları ihlalleri ile ilgili araştırma ve raporlama yapmayı, insan hakları ihlallerinden kaynaklanan zararları telafi etmeyi, devlet kurumlarını reforme etmeyi, haksız yasal düzenlemeleri ortadan kaldırmayı ve toplumsal uzlaşmaya destek olmayı hedeflemektedir.⁴² Genel itibariyle bakıldığında Yasa'nın öngördüğü zaman diliminin problemlili olduğu göze çarpmaktadır. Yasa'nın uygulanacağı zaman dilimi olarak 1 Eylül 1969 tarihinden yeni bir anayasanın yapılacağı tarih belirlenmiştir. Ancak halihazırda herhangi bir yeni anayasa henüz yürürlükte değildir. Öte yandan yeni anayasanın yapılacağı tarihe kadar Yasa'nın yürürlük süresinin devam etmesi, 2011 sonrası olayların da araştırılacağı ve geçiş dönemi adaleti uygulamaları kapsamında değerlendirileceği izlenimi vermektedir. Oysa böyle bir durumda devletin mi yoksa silahlı grupların mı sorumlu tutulacağı hususunda netlik bulunmamaktadır. Bu anlamda eğer silahlı grupların çatışmalarından kaynaklanan ihlaller kapsam dışı bırakılır ise 2011 sonrası dönemde uygulanacak geçiş dönemi adaleti uygulamalarının da eksik kalacağı aşikardır. Ayrıca böyle muğlak bir bitiş tarihi de kural olarak eski otoriter rejim ile hesaplaşma amacının ötesine geçmektedir ve süreci belirsiz hale getirmektedir.

29 sayılı yasa uyarınca birçok uygulama hayata geçirilmiştir. Örneğin, Ebu Salim hapisanesinde yaşanan ölüm olaylarının araştırılması için bir komite ve batı dağlarında yaşanan arazi çatışmalarının araştırılması için ayrı bir komite kurulmuştur. Öte yandan 1 Eylül 1969'dan 12 Şubat 2011'e kadar olan dönemde siyasi suçlu olarak hapiste yatan mahkumlar için kalınan her aya karşılık 8000 dinar tazminat ödenmesine hükmedilmiştir. Eski rejimde üst düzey bürokrat olarak görev almış olan bazı kimseler politik arenadan men edilmiş ve haklarında ceza davaları açılmıştır. Kaddafi'nin oğlu Seyf'ül İslam ve eski

41 A. Seibert-Fohr, "Transitional Justice in Post-Conflict Situations". *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 2015, s.2.

42 Law No.29 of 2013 on Transitional Justice https://security-legislation.ly/sites/default/files/lois/631-Law%20No.%20%2829%29%20of%202013_EN.pdf (23.04.2019)

istihbarat başkanı Abdullah El-Senusi hakkında açılan davalarda Senusi hakkında idam kararı verilmiş ve karar temyiz edilmiştir.⁴³ Öte yandan UNSMIL diğer BM organları olan UNDP, UNICEF, UNHCR, UNODC gibi kuruluşlar ile koordineli bir şekilde çalışmaktadır. UNDP raporuna göre 1.5 milyondan fazla Libya vatandaşı seçimlerde oy kullanmak üzere sisteme kaydolmuş ve iki başarılı seçim yapılmıştır. Anayasa yapımı için 23.000 insan ile diyaloga geçilmiş birçok devlet görevlisine Anayasa yapımı hususunda eğitim verilmiştir.⁴⁴ Geçiş dönemi uygulamaları her ne kadar olumlu adımlar içerse de mevcut yasaların birçoğunun İslam Hukukuna dayanmasından ötürü bazı zorluklarla karşılaşacaktır. Örneğin birden fazla evlilik durumunda kadın hakları ihlal edilmiş sayılacak mıdır? veya İslam Hukuku'na göre verilmiş idam cezaları için yaşam hakkı ihlali söz konusu olacak mıdır? gibi sorular henüz cevaplanmış değildir. Diğer yandan geçiş dönemi adaleti uygulamaları sırasında hazırlanacak raporlar Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) önünde görülen davalar için de İnsanlığa Karşı Suçlar kapsamında faydalı veriler sağlayacaktır. Ancak UCM nezdinde görülen davanın sanıklarından olan Muammer Kaddafi ölmüş, oğlu Seyf'ül İslam Kaddafi ise UCM'ye teslim edilmemiştir ve hatta kendisi 10 Aralık 2018'de yapılması planlanan Başkanlık seçiminde aday olduğunu açıklamıştır. Bu durumda UCM yargılamasının Libya halkı üzerinde büyük bir etki yarattığını söylemek güçtür. Netice itibarıyla müdahalenin üzerinden 7 yıl geçmesine rağmen Libya'da yeniden inşa sürecinin olması gerektiği gibi devam ettiğini söylemek güçtür.

V. Başarılı Bir Örnek Olarak Kosova

Libya'da uluslararası toplumun yeniden inşa sorumluluğunu tam olarak yerine getirememesinin nedenleri arasında bölgenin şartları ve güvenliğinin uygun olmaması gibi gerekçeler ileri sürülebilir. Ancak kanaatimizce önceden bağımsız bir devlet dahi olmayan Kosova'nın bağımsızlığına giden süreç ve uluslararası toplumun üstlendiği aktif rol ile karşılaştırıldığında Libya'da belirlenen bir isteksizlikten söz edilebilir. Bilindiği üzere Kosova'nın günümüze uzanan sorunlarının temeli 1945 yılından sonra Tito önderliğinde kurulan Yugoslav Federal Cumhuriyeti (Yugoslavya) tarafından şekillendirilmiştir. Tito'nun amacı ulus-ötesi bir devlet kurmak ve etnik farklılıkları bu devlet çatısı altında birleştirmektir. Bu nedenle Tito'nun kurduğu federal devlette Slovenya, Hırva-

43 M. Kersten, "Transitional Justice Without a Peaceful Transition: The Case of Post-Gaddafi Libya", Ed.: A. Langer, G. K. Brown, *Building Sustainable Peace: Timing and Sequencing of Post-Conflict Reconstruction and Peacebuilding*, Oxford University Press, New York, 2016, s.300-319.

44 UNDP. Supporting Transition in Libya. Report, 2015, s.2-3. <http://www.ly.undp.org/content/dam/libya/docs/Results%20Report.pdf> (23.04.2019).

tistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Makedonya ve Karadağ federe birimlerken, Macarların çoğunlukta olduğu Voyvodina ve Arnavutların çoğunlukta olduğu Kosova ise Sırbistan'a bağlı özerk bölgelerdi.⁴⁵ Kosova federe cumhuriyetlerden biri olan Sırbistan'ın özerk bir bölgesi olarak kurgulanmıştı ancak etnik olarak Kosova nüfusu büyük oranda Arnavut kökenliydi.⁴⁶ Öte yandan 1946 tarihli Yugoslav Federal Anayasası federe birimlerin self-determinasyon ve ayrılma (secession) hakkına sahip olduklarını düzenlemekteydi. Kosova'ya federe birim statüsünün tanınmamasının en önemli gerekçesi Tito'nun Sırpların tepkisini çekmek istememesiydi. Zira Hırvat kökenli olan Tito en baskın millet olan Sırpların desteğini kaybetmek istemiyordu. Ayrıca nüfusunun büyük çoğunluğu Arnavut olan Kosova'ya ayrılma hakkının tanınması Kosova'nın Yugoslavya'dan ayrılıp halihazırda var olan Arnavutluk devleti ile birleşmesi ile sonuçlanabilirdi.⁴⁷ Kosova'nın Anayasal olarak federe birim olmamasına rağmen bağımsızlık hakkı iddia etmesinin temelinde ise 1974 tarihli bir Anayasa değişikliği yatmaktadır. Yapılan değişiklik ile özerk birimlerin yetkileri genişletilmiş ve federe birimler gibi kendi temsilcileri aracılığıyla federal organlarda temsil edilme hakkı kazanmış, hatta federal devletin kendileri hakkındaki kararları veto etme yetkisi ile donatılmıştı. Bunlara ek olarak hem federe hem de özerk birimlere kendi anayasalarını yapma hakkı verilmişti.⁴⁸ Bu değişiklik neticesinde özerk bir birim olan Kosova esasen federe birimlerle aynı yetkilere sahip "de facto" bir federe birim haline gelmişti.

Tito Yugoslavya'nın hem kurucusu hem de en önemi birleştirici unsuruydu. 1980 tarihinde Tito'nun ölmesiyle birlikte milliyetçilik geri dönmüş ve ilk kitlesel ayrılma hareketi de Kosova'lı Arnavutlar tarafından başlatılmıştır. 1989 yılında Miloseviç'in devlet başkanlığına gelmesi ve Sırp milliyetçiliği yanlısı sert politikalar yürütmesi ayrılık fikirlerinin derinleşmesine yol açmıştır. Miloseviç döneminde Anayasal olarak tanınan Kosova'nın özerklik hakkı tümünden kaldırılmış ve Kosova Ulusal Meclisi feshedilmiştir.⁴⁹ Sırp baskıyı arttırdıkça federe birimler bağımsızlığını ilan etmeye başladı. Federe birimler bağımsızlaştıkça Sırp çözümlenin önüne geçmek için baskıyı arttırdı. Bu nedenle

45 A. Jakupi, "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti İçindeki Kosova Özerk Bölgesi Sorunu (1980-1989)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2017, s.191.

46 M. H. Negash, "Ethnic Identity and Conflict: Lessons from the Kosovo Crisis", *Turkish Journal of International Relations*, Vol.12, No.1, 2013, s.67.

47 L. Benson, *Yugoslavia: A Concise History*, Palgrave Macmillan Publications, New York, 2004, s.138.

48 İ. K. Ülger, "Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, 2016, s.41.

49 N. Vladisavlyevic, *Institutional Power and the Rise of Milosevic. Nationalities Papers*, Vol.32/1, 2004, s.200.

ilk önce pasif direniş şeklinde başlayan Kosovalıları eylemleri zamanla silahlı direnişe dönüşmek zorunda kalmıştır. Bu anlamda ilk başta İbrahim Rugova önderliğindeki Kosovalılar, Gandhi benzeri bir pasif direnişi benimsemiş ve meselenin uluslararası bir sorun haline gelmesini beklemişlerdi. Ancak Bosna ile yapılan barış sürecine Kosova'nın da dahil edilmemesi ve Kosova sorununun görmezden gelinmesi halk nezdinde pasif direnişe olan inancı azaltmış ve süreç Kosova Kurtuluş Ordusu'nu (UÇK) çıkarmıştır.⁵⁰ Paramiliter bir silahlı grup olan UÇK 1996 yılından başlayarak silahlı eylemlere başlamış, 1998-1999 yıllarında Sırp'lar ile Arnavutlar arasında bir dizi silahlı çatışmalar cereyan etmiştir. Netice itibariyle pasif direniş ile uluslararası toplumun dikkatini çekemeyen Kosovalılar silahlı direniş ile çekmeyi başarmıştır. Uluslararası toplum ikinci bir Bosna vakasının yaşanmasından endişe etmiş ve Kosova özelinde Birleşmiş Milletler aktif rol oynamıştır. Gelişen olaylar Kosova'ya BM öncülüğünde ve NATO vasıtası ile müdahale sonucunu doğurmuştur.⁵¹

NATO'nun müdahalesi sonrası Kosova'da geçici BM yönetimi (UNMIK) kurulmuştur. Kosova'nın 2008 yılında deklare ettiği bağımsızlık bildirgesine giden süreç de temel itibariyle UNMIK öncülüğündeki yeniden devlet inşası çalışmaları ile yakından alakalıdır. Bilindiği üzere self-determinasyon ilkesi politik bir ilke olarak uzun bir tarihe sahiptir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde BM Andlaşması ve İkiz Sözleşmeler (ICCPR ve ICESCR) başta olmak üzere birçok uluslararası andlaşmaya konu olmuş ve aynı zamanda hukuki bir hak haline dönüşmüştür.⁵² Özellikle 1960'lardan sonra sömürge halklarının bağımsızlığı sürecinde içeriği daha çok netleşen self-determinasyon hakkının günümüzde kapsamı hala tartışmalı olmayı sürdürmektedir. Temel itibariyle sömürge altında yaşayan halkların self-determinasyon hakkına sahip oldukları kabul edilmekle birlikte Sovyet Rusya ve Yugoslavya rejimleri altında yaşayan halkların da bu ülkeler dağıldıktan sonra self-determinasyon hakkına sahip oldukları büyük oranda kabul görmüştür.⁵³ Kosova özelinde ise daha önce bahsettiğimiz gibi Anayasal olarak federe birimlere bu hak tanınmış, Kosova ise genişletilmiş özerklik ile birlikte benzer içerikte haklara sahip olmakla birlikte Anayasal olarak self-determinasyon hakkı elde edememiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi esasen Kosova'ya Anayasal olarak bu

50 H. Clark, *Civil Resistance in Kosovo*, Pluto Press, London, 2000, s.67 ve 174.

51 A. R. Bekaj, "The KLA and the Kosovo War: From Intra-State Conflict to Independent Country", *Berghof Conflict Research Papers*, No. 8, 2010, s.23.

52 A. Casese, *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Cambridge University Press, 1999, s.47.

53 M. Rady, "Self determination and the Dissolution of Yugoslavia", *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 19/2, 1996, s.182.

hakkın tanınmaması Kosova halkının self-determinasyon hakkı tanınabilecek bir “halk” niteliğini taşıyamamasından dolayı değil Sırp ların tepkisini çekmeme amacına dayanmaktadır. Dolayısıyla Kosovalı Arnavutlar da esasen Boşnaklar, Sırp lar veya Hırvatlar kadar self-determinasyon hakkına müstehaktır. Her ne kadar Sırbistan’a bağlı bir özerk bölge statüsünde olsa da özellikle genişletilmiş özerklik sonrası adeta *de facto* bir federe birim muamelesi görmüştür. Kosova’nın bağımsızlık ilan etmesi ancak 2008 yılında mümkün olmuştur. Sırbistan’ın konuyu BM Genel Kurulu’na taşımasının ardından Genel Kurul, Uluslararası Adalet Divanı’na başvurarak Kosova’nın bağımsızlık deklarasyonunun uluslararası hukuka uygunluğu hakkında danışma görüşü talep etmiştir. Uluslararası Adalet Divanı ise uluslararası hukukta bağımsızlık bildirgelelerinin yasaklanmasına dair bir hüküm bulunmadığını tespit etmekle yetinmiş, Kosova’nın self-determinasyon hakkına sahip olup olmadığı veya devlet niteliği taşıyıp taşımadığı gibi konulara girmemiştir.⁵⁴

Bahsettiğimiz gibi Kosova’da 1999 UNMIK adında geçici bir yönetim kurulmuş ve bu yönetim öncülüğünde devlet organları yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır. 2001 yılından itibaren UNMIK öncülüğünde Kosova’da genel seçimler düzenlenmiştir. 2007 yılında Finlandiya’lı siyasetçi Martti Ahtisaari tarafından “Geniş Kapsamlı Kosova Statüsü Çözüm Önerisi Anlaşması” (Ahtisaari Planı) hazırlanmış ve 2008 yılında kabul edilen Anayasa temel itibarıyla Ahtisaari planına uygunluk taahhüdünde bulunmuştur. Hatta Ahtisaari planına uygunluğu yorumlama yetkisi de Uluslararası Sivil Temsilci’ye verilmiştir. Bu nedenle Uluslararası Sivil Temsilcinin görevinin sona erdiği 2012 yılına kadar olan süreçte Kosova’nın tam bağımsızlığı tartışmalıdır. Netice itibarıyla 2008 tarihi de 2012 tarihi de başlangıç olarak kabul edilse günümüzde yasama, yürütme ve yargı erklerine sahip bağımsız bir Kosova mevcudiyetini sürdürmektedir. Her ne kadar Kosova 114 ülke tarafından tanınmasına rağmen Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden Çin ve Rusya’nın vetosu nedeniyle BM’ye üye olamamakta ise de uluslararası hukukta genel kabul gören görüşe göre tanıma kurucu değil açıklayıcı bir işleve sahiptir.⁵⁵ Bu anlamda bağımsızlık sonrası Kosova’da UNMIK öncülüğündeki uluslararası kuruluşlar da sembolik bir seviyeye indirgenmiştir. Öte yandan NATO’nun Kosova’daki varlığı da zamanla minimize edilmiştir. AB ile Kosova’nın iş birliği ise günden güne artmaktadır. AB hem 1999’daki müdahale hem de 2008’deki bağımsızlık ilanı sonrasında Kosova ile yakından ilgilenmiş ve birçok sürece dahil olmuştur.

54 Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect Of Kosovo (Advisory Opinion), 22 July 2010, ICJ Reports, s.436, parag.79.

55 T. D. Grant, *The Recognition of States: Law and Practice in Debate and Evolution*, Praeger Publications, 2007, s.9.

Günümüzde bağımsız ve egemen bir devlet olarak Kosova'nın hem AB hem de BM ile ilişkileri gün geçtikçe daha iyi bir hal almaktadır. Bu anlamda 2014 yılında Kosova ile AB arasında imzalanan İstikrar ve Ortaklık Andlaşması imzalanmıştır.

Libya'da henüz başarılı olamayan yeniden inşa çalışmalarının Kosova örneğinde başarılı olmasının en önemli nedeni başta BM ve AB olmak üzere uluslararası toplumun aktif bir şekilde rol oynamasına dayanmaktadır. Esasen Kosova'nın Avrupa'nın ortasında olması ve olası bir ikinci Bosna vakasının yaşanma tehlikesi de uluslararası toplumu Kosova konusunda daha dikkatli davranmaya yönelten başlıca nedenler arasındadır. Ancak Libya'nın bağımsız devlet olmasına ve BM üyesi olmasına rağmen Kosova kadar başarılı sonuçlar elde edilememesi, yeterli çabanın ve önemin gösterilmemesi ile doğru orantılıdır. Son zamanlarda güvenlik zafiyetinin ve iç kargaşanın had safhaya ulaşması ile birlikte uluslararası hukukta yeniden inşa sorumluluğunun Libya'da başarılı olması da, yakın zamanda, mümkün gözükmemektedir.

Sonuç

Arap Baharı esnasında göreceli olarak başarıya ulaşmış olan tek ülke Tunus olmuştur. Mısır ise belirli bir yol kat etmekle birlikte kısa süre içerisinde eski sistemine dönüş yapmıştır. Suriye ise hala uluslararası toplumun çözümünü beklemektedir. Libya bu örnekler içerisinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aktif rol aldığı tek ülkedir. Bilindiği üzere BM Güvenlik Konseyi (BMGK) ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa'dan oluşan 5 daimi üyeye sahiptir. Güvenlik Konseyi'nin askeri müdahale kararı alabilmesi için 15 üyeli Konsey'in 9 üyesinin olumlu oyunun olması ve herhangi bir daimi üyenin vetosunun olmaması gerekmektedir. Ayrıca BM Andlaşması'nın 52/3 maddesine göre aleyhine müdahale kararı alınan devlet oylamaya katılamamaktadır.⁵⁶ Bu açıdan Suriye'de BM Müdahalesinin önündeki en büyük engel Güvenlik Konseyi daimi üyeleri olan ABD ve Rusya arasındaki anlaşmazlıktır. Öte yandan Libya hakkında alınan 1973 sayılı karar incelendiğinde kademeli bir süreç öngörüldüğü gözlemlenebilecektir. Buna göre üye devletlere diplomatik görüşmeler yoluyla çözümün denemesi, uçuşa yasak bölge ilan edilmesi, ambargo uygulanması ve 'gerekli olan her türlü önlemin alınması' çağrısı yapılmaktadır. Fransa, ABD ve İngiltere'nin başını çektiği koalisyon güçlerinin doğrudan askeri müdahaleye girişmesi esasen uluslararası hukuk anlamında meşru olan 1973 sayılı kararın uygulamasını tartışmalı hale getirmiştir. Zira BMGK kararında yer alan "her türlü tedbir" ifadesinin rejim değişikliğini de kapsayıp

56 Charter of The United Nations, San Francisco 1945, article 27, parag.3. <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (12.06.2019).

kapsamadığı tartışmalıdır. Libya'da olayların başlamasından itibaren muhalif silahlı grupları desteklemekten veya askeri müdahaleden bahseden koalisyon güçleri temel itibariyle Kaddafi rejiminin yıkılması gerektiğini düşünmüştür. Kanaatimizce uluslararası hukuk anlamında BM Güvenlik Konseyi kararları doğrudan rejim değişikliğini hedefleyemez. Zira rejim değiştirme devletlerin iç işlerine müdahale olarak kabul edilmekte ve yasaklanmaktadır. Her ne kadar 1973 sayılı karar rejim değişikliği öngörmese de koalisyon güçleri kararı rejim değişikliğini de içerecek bir biçimde yorumlamış ve kararda öngörülen süreçleri işletmemiştir. Kotylar'a göre de Libya'ya yönelik müdahale Fransa, İngiltere ve ABD'nin jeopolitik çıkarları doğrultusunda yapılmış ve koruma sorumluluğu ilkesi yanlış yorumlanmıştır. Müdahalenin neticesi Libya halkının bütünüyle korunması olmayıp, rejim değişikliğidir. Nitekim gerçekte söz konusu üç NATO üyesi ve körfez emirlikleri isyancılara askeri destek sağlamıştır.⁵⁷

Koruma Sorumluluğu Doktrini (Responsibility to Protect) esasen BM Andlaşması'nın VII. bölümünde yer alan askeri müdahale sisteminin işletilmesinin yeni bir yorumundan başka bir şey değildir. Nitekim BM Andlaşması'nın 2/4 maddesi ile silahlı kuvvet kullanılması yasaklanmış ancak iki istisna öngörülmüştür. Bunlardan birincisi 51. Maddede yer alan meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanılmasıdır. İkincisi ise BM Andlaşması VII. bölüm uyarınca belirli durumlarda barış ve güvenliğin korunması amacıyla Güvenlik Konseyi'ne askeri müdahale yetkisi vermektedir ki ICISS raporunda da müdahale edilmesi ancak BMGK kararı ile mümkündür. Bu anlamda koruma sorumluluğu doktrininin belirli bir uluslararası hukuk kuralı olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Başaran'a göre koruma sorumluluğu henüz kendisini, diğer bir tartışmalı doktrin olan ve yine uluslararası hukuk kuralı olarak kabul edilmeyen insani müdahale doktrininden ayıramamıştır.⁵⁸ ICISS raporu BMGK'nın yetkisini teyit etmiş ve belirli durumlarda BMGK'yu işler hale getirmeyi amaçlamıştır. Zira BMGK, birçok durumda veto yetkisinden ötürü kitlenmekte ve karar alamamaktadır. 1973 sayılı BMGK raporunda koruma sorumluluğundan bahsedilmesi bu açıdan önemlidir. Raporun amacı esasen öncelikli olarak devletlerin kendi halkını koruma sorumluluğuna vurgu yapmak ve sorumluluklarını yerine getirmeyen veya getiremeyen devletler açısından

57 V. S. Kotylar, "Responsibility to Protect: The Hopes and The Crash of an Illusion. Is There Any Chance to Revive It?" Ed.: V. Sancin, M. K. Dine, *Responsibility to Protect in Theory and Practice, Papers Presented at the Responsibility to Protect in Theory and Practice Conference, Ljubljana, 2013*, s.35.

58 H. R. Başaran, "Identifying the Responsibility to Protect" *The Fletcher Forum of World Affairs*, Vol.38/1, 2014, s.208.

sorumluluğun uluslararası topluma geçtiğini izah etmektir. Rapor bu anlamda klasik BM Sisteminden başka bir müdahale sistemi sunmaktan çok uluslararası toplumun sorumluluğunu belirli bir şekle sokma amacı gütmektedir. Buna göre sorumluluğunu yerine getirmeyen devletler açısından uluslararası toplum üç ayrı sorumluluk yüklenir. Önleme (prevent), karşılık verme (react) ve yeniden inşa (rebuild). Buna göre uluslararası toplum (BM ve üye devletler) insani krizleri önlemek için gerekli tüm tedbirleri almalı⁵⁹, tüm çareler tükendikten sonra askeri müdahalede bulunmalı ve müdahale edilen devleti yeniden inşa etmelidir. Libya'daki operasyonun iki başlığı, NATO üyeleri arasındaki fikir ayrılıkları, katılmayan devletlerin yönelttikleri eleştiriler ve çok acele başlatılan bombardıman müdahalenin iyi planlanmamış olduğu izlenimi yaratmakta ve önleme sorumluluğunun yerine getirilmediği gibi karşılık verme sorumluluğunun da etraflıca değerlendirilmediğini göstermektedir. Bu durum da baştan beri Libya'da hedeflenen neticenin rejim değişikliği olduğunu göstermektedir.

Koruma sorumluluğu doktrininin en zor ve en önemli kısmı olan yeniden inşa genellikle devletler tarafından en az önemsenen sorumluluktur. Yeniden inşa sorumluluğuna başarılı bir örnek olarak Kosova'dan başka bir ülke gösterilememektedir. Yeniden inşa sorumluluğu kapsamında müdahalenin yapıldığı yerde genel yetkiler ile donatılan bir BM idaresi kurulmakta ve devletlerin rolü nakdi yardıma indirgenmektedir. Oysa gelişmiş devletlerin yanı sıra komşu devletlerin aktif katılımı yeniden inşa sürecinin daha hızlı bir şekilde tamamlanmasını sağlayabilir. Libya özelinde de 2009 sayılı BMGK kararı ile UNSMIL kurulmuş ve hala çalışmalarına devam etmektedir. Gelinen nokta itibarıyla NATO müdahalesinin Libya ve bölgesindeki insani durumu ve güvenlik ortamını eskiye nazaran daha da kötüleştirdiği söylenebilir. Seçimlerin yapılması gibi bazı olumlu gelişmelere rağmen seçilen hükümetin ülke çapında az bir otoriteye sahip olduğu, kontrol edilmesi gereken birçok kabile ve silahlı grubun olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle Kuperman'a göre insancıl gerekçelere başvuru olarak yapılan NATO müdahalesi Libya açısından bir felaketle sonuçlanmıştır.⁶⁰ Esasen birlik ve güvenlik sağlanmadan ülkenin yeniden inşası mümkün değildir. Bunun için de öncelikle kabileler ve silahlı gruplar arası barışın sağlanması ve merkezi bir hükümetin seçim yoluyla kurulması gerekir.

59 Bu anlamda Bingazi yakınlarındaki Ganfouda bölgesinde yaşanan insani krize uzun süre çare bulunamaması Libya'da yeniden inşa sorumluluğunun en temel unsuru olan insani krizlerin önlenmesinin bile başaramadığının göstergesidir. Ganfouda krizi hakkında geniş bir inceleme için bakınız: L. B. Çetinkaya, D. Baran, *Paylaşılamayan Enkaz: Libya*, FSM UHAM Araştırma Raporları, Sayı 1, 2017, s.19-26.

60 A. J. Kuperman, "NATO's Intervention in Libya: A Humanitarian Success?", Ed.: A. Hehir, A. Murray, *Libya: The Responsibility to Protect and the Future of Humanitarian Intervention*, Palgrave Macmillan, London, 2013, s.213.

Aksi halde sadece bir bölgede klasik demokratik standartların yerleştirilmeye çalışılması Dünya kamuoyuna işlerin yolunda gittiği görüntüsünü vermekten öteye geçmez. Anayasa yapım süreci de etkin bir şekilde yürütülmeli ancak yeni Anayasa, Libya halkının temel dinamikleri göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır. Aksi durumda yeni Anayasanın toplum tarafından kabul edilmesi zorlaşacak ve sık sık değişiklikler gündeme gelecektir. Bu durum da Anayasa'ya olan güvenin sarsılmasına yol açacaktır. Yeniden inşanın en önemli ayaklarından biri ekonomik canlanmanın sağlanmasıdır. Petrol ihraç eden bir ülke olan Libya ekonomisi müdahale öncesinde dahi hem otoriter yönetim hem de uluslararası ambargolar nedeniyle iyi bir konumda değildi. Ancak müdahale petrol üretimini dahi ciddi oranda etkilemiş ve ekonomi çökme noktasına gelmiştir. Ekonomik problemlerin yeni isyan hareketlerini tetikleyebileceği ihtimal dahilindedir. Bu nedenle Libya'nın ihtiyacı olan şey nakdi yardımdan ziyade uzun vadeli yatırımlar ve ekonomik reformlardır. Reformlar sadece ekonomiyi değil, eğitim kurumları ve sağlık sistemi gibi sosyal alanları da kapsamına almalıdır. Ekonomik ve sosyal reformlar ülkenin tamamında eşit bir şekilde uygulanmalı ve kabile barışına katkıda bulunmalıdır. Libya hakkında yapılacak uluslararası hukuk analizleri bundan sonra olabilecek muhtemel müdahaleler açısından elzemdir. Nitekim Libya şu ana kadar koruma sorumluluğu doktrininin doğrudan uygulandığı en önemli örnektir. Kanaatimizce müdahale kararının kendisi uluslararası hukuka uygundur ancak kararın uygulanması rejim değişikliğini beraberinde getirmiştir. Bu durum kararın geçerliliğini etkilemez. Artık yapılması gereken *jus post bellum* olarak da bilinen çatışma sonrası hukukun işlenmesi ve detaylı düzenlemeler öneren yeniden inşa sorumluluğunun yerine getirilmesidir. UNSMIL öncülüğünde yürütülen bu sürecin ise pek başarılı bir şekilde devam ettiği söylenemez. Pratik açıdan da Libya'da devam eden ve yerine getirilmesi beklenen tek sorumluluk yeniden inşa sorumluluğudur.

KAYNAKLAR

- Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect Of Kosovo (Advisory Opinion), 22.07.2010, ICJ Reports, s.436, parag.79.
- Annan, K., *We the Peoples: The Role of the United Nations in the 21st Century*, United Nations Publications, 2000, s.48.
- Başaran, H. R., “Identifying the Responsibility to Protect”, *The Fletcher Forum of World Affairs*, Vol.38/1, 2014, s.208.
- Bekaj, A. R., “The KLA and the Kosovo War: From Intra-State Conflict to Independent Country”, *Berghof Conflict Research Papers* 8, 2010, s.23.
- Bellamy, A. J., *A Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities*, Polity Publishing, 2008, s.167-195.
- Benson, L., *Yugoslavia: A Concise History*, Palgrave Macmillian Publications, 2004, s.138.
- Brabandere, E., “The Concept of Jus Post Bellum in International Law: A Normative Critique”, Ed.: Stahn, C.; Easterday, J. S.; Iverson, J., *Jus Post Bellum: Mapping the Normative Foundations*. Oxford University Press, 2014, s.123-177.
- Cassese, A., *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Cambridge University Press, 1999, s.47.
- Cassese, A., “The Legitimacy of International Criminal Tribunals and the Current Prospects of International Criminal Justice”, *Leiden Journal of International Law*, Vol.25, Issue 2, 2012, s.491-501.
- Charter of the United Nations, San Francisco 1945, article 27, parag.3, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (12.06.2019).
- Chorin, E., “NATO’s Libya Intervention and the Continued Case for a Responsibility to Rebuild”, *Boston University International Law Journal*, Vol.31, 2013, s.380-381.
- Clark, H., *Civil Resistance in Kosovo*, Pluto Press, 2000, s.67 ve 174.
- Çetinkaya, L. B.; Baran, D., *Paylaşılamayan Enkaz: Libya*, FSM UHAM Araştırma Raporları, Sayı 1, 2017, s.19-26.
- Dahl, R. A., “What Political Institutions Does Large-Scale Democracy Require?” *Political Science Quarterly*, Vol.120(2), 2005, s.187-197.
- Deng, F. M., “From ‘Sovereignty as Responsibility’ to the ‘Responsibility to Protect’”, *Global Responsibility to Protect*, Vol.2, No 4, 2010, s.353-370.
- Egypt: Rab’a Killings Likely Crimes against Humanity, Human Rights Watch (HRW), 2014, s.2. <https://www.hrw.org/news/2014/08/12/egypt-raba-killings-likely-crimes-against-humanity> (20.03.2019).
- Evans, G., “From Humanitarian Intervention to the Responsibility to Protect”, *Wisconsin International Law Journal*, Vol.24, No.3, 2006, s.703-722.
- First Report of the Prosecutor of the International Criminal Court to the UN Security Council Pursuant to UNSCR 1970, International Criminal Court - Office of the Prosecutor, 04.052011, s.4.
- Gagro, S. F., “The Responsibility to Protect (R2P) Doctrine”, *International Journal of Social Sciences*, Vol. 3/1, 2014, s.61-77.
- Grant, T. D., *The Recognition of States: Law and Practice in Debate and Evolution*, Praeger Publications, 2007, s.9.

- Gray, C., *International Law and Use of Force*, Oxford University Press, 3rd Edition, 2008, s.114-126.
- Hilpold, P., “Jus Post Bellum and the Responsibility to Rebuild: Identifying the Contours of an Ever More Important Aspect of R2P”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, Vol.6, 2015, s.304.
- International Commission on Intervention and State Sovereignty, *Responsibility to Protect*, International Development Research Centre Publications, 2001, s.37-38.
- Jakupi, A., “Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti İçindeki Kosova Özerk Bölgesi Sorunu (1980-1989)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2017, s.191.
- Kersten, M., “Transitional Justice Without a Peaceful Transition: The Case of Post-Gaddafi Libya”, Ed.: Langer, A.; Brown, G. K., *Building Sustainable Peace: Timing and Sequencing of Post-Conflict Reconstruction and Peacebuilding*, Oxford University Press, 2016, s.300-319.
- Kotylar, V. S., “Responsibility to Protect: The Hopes and The Crash of an Illusion. Is There Any Chance to Revive It?” Ed.: Sancin, V.; Dine, M. K., *Responsibility to Protect in Theory and Practice*, Papers Presented at the Responsibility to Protect in Theory and Practice Conference, Ljubljana, 2013, s.35.
- Kuperman A. J., “NATO’s Intervention in Libya: A Humanitarian Success?” Ed.: Hehir, A.; Murray, R., *Libya: The Responsibility to Protect and the Future of Humanitarian Intervention*, Palgrave Macmillan, London, 2013, s.213.
- Law No.29 of 2013 on Transitional Justice https://security-legislation.ly/sites/default/files/lois/631-Law%20No.%20%2829%29%20of%202013_EN.pdf (23.04.2019)
- Bölme, S. M.; Ulutaş, U.; Özhan, T.; Küçükkeleş, M., *Libya’da Dönüşüm Sancuları*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Ankara, 2011, s.25.
- Major, J., *The Responsibility to Protect: Intervention is Not Enough*, Graduate School of Advanced Military Studies, Kansas, 2013 s.59-68.
- Martin, C., “Challenging and Refining the ‘Unwilling or Unable’ Doctrine”, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 52, No. 2, 2019, s.1-75.
- Negash, M. H., “Ethnic Identity and Conflict: Lessons from the Kosovo Crisis”, *Turkish Journal of International Relations*, Vol.12, No.1, 2013, s.67.
- Payandeh, M., “The United Nations, Military Intervention, and Regime Change in Libya”, *Virginia Journal of International Law*, Vol.52, 2012, s.387.
- Rady, M., “Self determination and the Dissolution of Yugoslavia”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 19/2, 1996, s.182.
- Report of International Commission of Inquiry on Libya, UN Human Rights Council, UN Doc., A/HRC/19/68, 02.03.2012, s.56-87.
- Sak, Y., “Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye’de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 44, 2015, s.145.
- Scharf, M. P., “Universal Jurisdiction and the Crime of Aggression”, *Harvard International Law Journal*, Vol.53, Number 2, 2012, s.360.
- Seibert-Fohr, A., “Transitional Justice in Post-Conflict Situations”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 2015, s.2-9.
- Stahn, C., “Responsibility to Protect: Political Rhetoric or Emerging Legal Norm”, *The American Journal of International Law*, Vol.101, No.1, 2007, s.99-120.

- Teimouri, H.; Subedi, S. P., “Responsibility to Protect and the International Military Intervention in Libya in International Law: What Went Wrong and What Lessons Could Be Learnt from It?”, *Journal of Conflict and Security Law*, Vol.23, Issue 1, 2018, s.5-6.
- UNDP, Supporting Transition in Libya, Report, 2015 s.2-3. <http://www.ly.undp.org/content/dam/libya/docs/Results%20Report.pdf> (23.04.2019).
- UNGA Resolution No. 377, 03.11.1950, parag.1. <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/o/55C2B84DA9E0052B05256554005726C6> (12.06.2019).
- UNGA Resolution, No. 60/1, 25.10.2005, parag.138-139. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf (12.06.2019).
- UNSC Resolution No. 2009, 16.09.2011, s.3. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2009%20%282011%29 (22.08.2018).
- UNSC Resolution No.1970, 26.02.2011, s.2, parag.16/1 ve 16/2-a-b-c-d. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1970\(2011\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1970(2011)) (27.03.2019).
- UNSC Resolution No.1973, 17.03.2011, s.3, parag.22/4-5. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973\(2011\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973(2011)) (27.03.2019).
- Ülger, İ. K., “Kosova’nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, 2016, s.41.
- Vladisavlyevic, N., “Institutional Power and the Rise of Milosevic”, *Nationalities Papers*, Vol.32/1, 2004, s.200.
- Winkelmann, I., “Responsibility to Protect”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 2010, s.5-9.
- Yoo, J., “Fixing Failed States”, *California Law Review*, Vol.99, 2011, s.95-150.

ÖZ

2010 yılının en önemli olayı olan Arap Baharı süreci kısa bir süre sonra Libya’yı da etkisi altına almıştır. 42 yıl boyunca Albay Muammer Kaddafi’nin yönetimi altında yaşayan Libya halkı da ayaklanmış ancak Rejim güçleri isyanı bastırmak için kuvvet kullanmıştır. Özellikle Bingazi’de yaşanan olayların insani krize yol açtığı düşünülen uluslararası toplum harekete geçmiş ve 1973 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararı ile Libya hakkında yaptırım kararı almış ve Libya’nın kendi halkını koruma sorumluluğuna vurgu yapmıştır. 2001 yılında Kanada öncülüğünde BM’ye sunulan Koruma Sorumluluğu (Responsibility to Protect) raporunda devletlerin kendi halkını korumakta başarısızlığa düştüğü durumlarda BMGK kararı ile uluslararası toplumun müdahale edebileceğinin altı çizilmektedir. Rapora göre uluslararası toplum, uluslararası hukuktan kaynaklanan koruma yükümlülüğü kapsamında önleme (prevent), karşılık verme (react) ve yeniden inşa (rebuild) ile sorumludur. Bu anlamda yeniden inşa sorumluluğu müdahale edilen devletin tekrar yapılandırılması anlamına gelmekte ve temel itibarıyla en çok ihmal edilen sorumluluk türünü teşkil etmektedir. Bu çalışma Koruma Sorumluluğu Doktrini’nin uygulandığı bir örnek olan Libya özelinde müdahalenin uluslararası hukuk boyutunu ele almayı ve yeniden inşa uygulamalarının başarısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu anlamda çalışmada öncelikle uluslararası hukukta koruma sorumluluğu doktrininin anlam ve kapsamı incelenecek daha sonrasında ise doktrin in Libya özelinde nasıl uygulandığı izah edilecektir. Sonraki bölümde ise müdahale sonrası güvenlik krizi ve ekonomik çöküntü ile karşı karşıya kalan Libya’da yeniden inşa sorumluluğunun ne kadar yerine getirildiği tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Libya, uluslararası hukuk, koruma sorumluluğu, *Jus Post Bellum*, yeniden inşa sorumluluğu, BM, NATO.

